

Bygga och bo

Bygga och bo

FATABUREN 2013

Bygga och bo

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2013

Red. Christina Westergren och Dan Waldetoft

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2013
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktör Marie Tornehave
Omslag och grafisk form Göran Eklund och Lena Eklund
Omslagsfoto Karl Erik Granath, © Nordiska museet

Tryckt hos Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2013
ISSN 0348 97 1 x
ISBN 978 91 7108 563 4

»Trähus med stående röd panel och tegeltak«, så beskriver många barn sina hem 1942. 12-åriga Maj-Britt Lidströms hem i Glommersträsk i Lappland. Foto Nordiska museet.

Mitt hem 1942

I slutet av september 1942 presenterades en ny pristävling i den svenska skolradion: Beskriv ditt hem! Tävlingen var ett samarbete mellan skolradion och Nordiska museet och den introducerades i radio av intendent Sigfrid Svensson och amanuens Carl-Herman Tillhagen:

En av Nordiska museets viktigaste uppgifter är att samla och bevara sådana föremål och uppgifter från svunna tider, som kan hjälpa oss att få en trogen och sann bild av vår odling i framfarna dagar. Dylika föremål utgörs bland annat av möbler, husgeråd, verktyg och redskap. Av stort intresse är också att få veta hur bostäderna såg ut och i övrigt var beskaffade förr i tiden. Högt värde har också muntliga uppgifter om hur det gick till i helg och söcken i bondens stuga, arbetarens hem och den rikes herrgård. Tänk bara, om vi hade 1870-talets svenska hem beskrivna av dem som bodde i dem? Om vi hade bostäderna avritade, rummen uppmätta och möbler och lösören i övrigt avbildade! Vilken oskattbar källa till kunskap om det förgångna skulle inte detta utgöra! Vår tävling är avsedd att bli en dylik skattgömma för våra efterkommande.

MARIA MAXÉN är etnolog och intendent vid Nordiska museet med ansvar för hemliv och inredning.

Ur skolradiohäfte hösten 1942. Foto Sveriges Radios dokumentarkiv.

Skolradion, som startat 1928, anordnade sedan 1933 uppsats- och teckningstävlingar med olika samarbetspartner. Syftet med tävlingarna var »att stimulera till aktivt arbete i de lyssnande skolorna och att i skolarbetet utnyttja högtalarens budskap». Museets huvudsakliga intresse var att samla in beskrivningar av 1942 års svenska hem med hjälp av skolbarnen. Nordiska museet och skolradion hade samarbetat tidigare, bland annat 1941 då ett upprop om barns lekar resulterade i 10 500 insända uppteckningar och så småningom en bok av Tillhagen.

Uppgiften

Nordiska museet hade många önskemål och gav detaljerade anvisningar för hur tävlingsbidragen skulle se ut i ett skolradiohäfte. Hemmet skulle dokumenteras allsidigt och grundligt och vara väl illustrerat, måttuppgifterna noggranna och beskrivningen klar och uttömmande.

Materialet skulle bestå av en planritning av varje våning i huset eller lägenheten, helst på millimeterpapper i skala 1:100. »Om du inte gjort någon planritning förr, kan du tänka dig att huset är avsågat ett stycke från golvet, att taket och övre delen av väggarna lyftats av, och att du ser och ritar återstoden ovanifrån.« Rummen skulle numreras och en pil som markerade norr sätts ut. För tydlighetens skull skulle de beteckningar som museimännen presenterat i radiohäftet användas. Där kunde barnen lära sig hur väggar av olika tjocklek markeras, där fanns också symbolerna för fönster, dörrar, murverk, spis, värmepanna, kakelugn, kamin, tvättställ, slasktratt, badkar och wc. Bodde eleven på landsbygden skulle planritningar upprättas även för stall, ladugård, vedbod och övriga uthus som tillhörde gården.

Enligt anvisningarna skulle bidraget också bestå av en översiktsritning, som visade husens läge i förhållande till varandra i skala 1:1000 och av fasadritningar av husens olika sidor med måttangivelser och med fönster, knutar och andra detaljer noggrant markerade. Färgerna på väggar, dörr- och fönsterfoder med mera skulle redovisas i färglagda fyrkanter på ritningarna. Så många fotografier som möjligt borde bifogas.

Interiörritningar av varje rum skulle upprättas med möblerna inritade på sina vanliga platser. Varje möbel skulle märkas med en bokstav, och förekom flera likadana möbler, t.ex. stolar, skulle de markeras med samma bokstav. Varje vägg skulle märkas med en siffra och situationsplaner skulle upprättas och märkas med motsvarande siffra. På dessa små bilder av väggarna skulle dörrar och fönster, tavlor, speglar, bonader med mera ritas in, märkas med bokstäver och ges förklarande texter.

Möblerna i hemmet skulle beskrivas och ritas av, förslagsvis i skala 1:10. De kunde också fotograferas. »Tag rum för rum på din

plan och beskriv varje föremål så noga som möjligt – bord, stolar, sängar, skåp. Särskilt intressanta möbler, t.ex. gamla stolar, kistor, skåp m.m. bör du rita av så noggrant du kan. Målningar och andra prydnader på dem bör du försöka återge ordentligt. Fotografier är mycket välkomna! Tala om vilka föremål som vanligen stå på byrån, på borden, i fönstren osv! Beskriv mattorna på golvet, dukarna på bordet, lamporna i taket!«

Kökssaker och mindre inventarier behövde inte ritas av enligt instruktionen: »Dem kan du bara räkna upp.« Men barnen fick gärna både uppge och rita av vad som fanns i källare, ladugård, stall och vagnslider. Om där fanns föremål man inte kände till rekommenderades man att fråga sina föräldrar. »Ju mer du tar med, och ju tydligare allting är ritat och beskrivet, desto större värde har ditt bidrag.«

Slutligen uppmanades eleverna att tala om hur gammal gårdsanläggningen var, när de olika husen uppförts och byggts om. Hur såg husen ut före ombyggnaden? Alla årtal som fanns på byggnaderna skulle antecknas och de gamla i gården tillfrågas om vad de visste om byggnadshistorien.

Alla dessa uppgifter skulle tas med i en uppsats som skulle innehålla det museet måste veta för att med hjälp av ritningarna kunna bygga och inreda ett exakt likadant hem som elevens eget. Eleverna skulle helst bara skriva på papperets ena sida och de uppmanas om och om igen att bifoga fotografier. Slutligen skulle ritningar och uppsatser samlas i arbetsböcker.

Det är inte förvånande att en del elever gruvade sig inför uppgiften. Så här skriver Solvig Nilsson, 11 år: »När jag började, tänkte jag nästan med skräck på allt arbetet. Men det dröjde inte länge, förrän jag blev så intresserad av det. Jag har under tiden lärt mig att förstå, hur dyrbart och kärt ett hem är.«

Till många landsortskolor kom skolradion med friska fläktar från livet bortom horisonten. Fler än 4 000 lärare använde skolradions sändningar i sin undervisning 1941. Foto Scanpix.

Lika och olika

Eleverna hade två och en halv månad på sig att utföra uppgiften. Tävlingsbidragen skulle sändas in klassvis eller individuellt senast den 15 december 1942, märkta »Hur vi bor 1942«. En del lärare klagar på att de fått vänta så länge på radiohäftet med anvisningarna att klasserna fått tidsnöd. Kanske var det därför tävlingstiden förlängdes till den 1 februari 1943. Då hade uppskattningsvis 36 000 textsidor, 8 500 planritningar och 800 fotografier inkommit från 1 742 skolbarn i alla Sveriges landskap, möjligen med undantag av Öland. Många elever bifogade

prover på tapeter, kork- och linoleummattor, gardiner, draperier, dukar, sängöverkast med mera. Barnen som deltog i tävlingen var mellan 8 och 15 år gamla, de flesta tycks ha varit 10–12 år och från årskurserna 4–6.

I Nordiska museets arkiv saknas material från Blekinge, Öland, Bohuslän, Södermanland, Uppland och Medelpad, trots att Sveriges Radios listor över pristagare visar att bidrag från dessa landskap sänts in till tävlingen. Ett fåtal Stockholmsbidrag återfinns i en kapsel med rubriken »övrigt«, men merparten saknas. Bidrag från Helsingborg, Göteborg, Halmstad, Karlskoga, Motala och Nässjö och andra städer återfinns dock i arkivet.

Det inkomna materialet är mycket homogent från elever i samma klass, men kan variera mycket mellan olika klasser och skolor. Man kan ana att läraren bestämt eller åtminstone rekommenderat ett innehåll, eftersom rubriceringar och utformning ter sig så lika klassvis. Från en del klasser finns bara ritningar, från andra bara korta beskrivningar av hemmet eller torra uppräknings- eller inventarier. En del bidrag innehåller många avmålade hus, inventarier och fotografier, andra inga alls. Flera presenterar inte bara det egna huset utan också byn, bygden, ibland hela landskapet, och en del klasser berättar också om livet i hemmet. De allra flesta tycks dock koncentrera sig på huset och inventarierna utan att reflektera alltför mycket kring dessa.

Det har varierat hur mycket tid eleverna har haft möjlighet att lägga ner på uppgiften. En del barn har arbetat i skolan, andra också hemma med stor hjälp av framför allt äldre syskon men också av föräldrar. Några barn har inte fått arbeta alls i skolan, de har bara arbetat hemma och utan att kunnat påräkna någon hjälp alls. Elof Persson, lärare vid Takeke folkskola i Värmland, skriver ett foljebrev till tävlingsjuryn där han påpekar att hans

elever varit ensamma med uppgiften: »Det kanske bör påpekas att här ha barnen fått arbeta själva utan den ringaste hjälp. De flesta ha inte ens fått känna stöd i föräldrarnas eller syskons intresse.«

Hemmet och familjen

Under mitten av 1940-talet bodde hälften av alla svenskar i glesbygd. Många äldre bodde med sina barn i samma hushåll. Inflyttningen till städerna var stor och både på landet och i staden bodde de flesta trångt och utan moderna bekvämligheter.

Nästan alla barn börjar sin berättelse om hemmet med rubriken »Mitt hem 1942«, följt av ett fotografi av hemmet, inte sällan med författaren själv stående eller sittande framför bostaden. Från en del skolor finns i inledningen också dikter om hur kärt

Ingrid Dahl från klass 3 i Sörvattnets mindre skola i Härjedalen ses här med syster och mamma på brokvisten till sitt hem. Bostaden har två rum och kök samt en vinds-kammare. Foto Nordiska museet.

hemmet är. Ritningsmaterialet följer museimännens anvisningar, beskrivningarna varierar i omfång och innehåll.

Familjemedlemmarna presenteras ofta med antal, vi får veta hur många syskonen är och vilket kön de har. Om syskonen är få presenteras de med namn, men de beskrivs annars inte i detalj. Inga barn med funktionshinder kan anas, däremot berättas att några syskon och föräldrar är döda – barnförlamning förekommer som en dödsorsak. Mamman bär hela ansvaret för hemmet, hon lagar mat och bakar, tillverkar och sköter familjens kläder och hemtextilier. Hon syr gardiner och broderar dukar, stickar strumpor och vantar och syr kläder på symaskin. Hon deltar också i lantbruket, har ofta hand om djuren medan pappan i familjen arbetar i skogen. En del mammor har lönearbete, en är växeltelefonist, en annan sköter en matservering, någon är lärarinna, det finns fler exempel.

Pappans arbete nämns inte alltid, yrken som förekommer är jord- och skogsbrukare, mjölnare, metallarbetare, vägarbetare, flottningsarbetare, sjöman, tegelbruksarbetare, maskinist på sågverket, rävfarmare, chaufför, lärare, präst och fabriköer.

Det är vanskligt att uttala sig generellt om ett så omfattande material som pristävlingen utgör, men efter genomgång av alla representerade landskap i Nordiska museets arkiv utkristalliserar sig ett mönster av vanliga, i bemärkelsen »ofta förekommande« respektive ovanliga, »sällan förekommande« omständigheter i barnens hem.

De flesta uppteckningarna kommer från landsbygden och mindre orter. Majoriteten av de barn som deltar i pristävlingen bor i hus som ägs av den egna familjen eller hyrs/arrenderas. Ett mindre antal bor i lägenhet. Hemmen är ofta relativt små, två rum och kök tycks vara det vanligaste även om familjen består

av många syskon. Trångboddhet var mycket vanligt, både på landet och i staden. Det är inte ovanligt att 6–8 personer bor i ett rum och kök. Sängar och sovrum finns i många familjer, men det tycks vanligare att familjemedlemmarna sover i soffor, ofta kökssoffor, placerade i både kammare, kök och förstuga/tambur. Sofforna bäddas upp på kvällen och ihop på morgonen. Föräldrarna och minsta barnet sover ofta i en ottoman eller i en dyschatell, båda enklare bäddsoffor som kunde bli två bäddar på natten och en sittmöbel på dagen genom att kompletteras med ett överkast, lösa ryggkuddar och pölar vid den ena eller båda kortsidorna. Ibland är mor- eller farföräldrarna inneboende, de bor då ofta i en kammare på övervåningen.

Ett mindre antal elever bor stort i egna hem med sex rum eller fler där alla rum värms upp och används av familjen. En elev vid Halmstads kommunala flickskola bor i ett så stort stenhus, en enfamiljsvilla, att hon bara beskriver hallen och salongen. I Skåne, Småland, Västerbotten och Hälsingland finns visserligen många stora hem i två våningar, men där kan övervåningen vara oinredd eller uthyrd och endast köket och två rum uppvärmda och använda till vardags, åtminstone vintertid. Sämst tycks eleverna i Hagfors folkskola i Värmland bo. De flesta familjerna är hyresgäster hos järnverket Uddeholms AB och bor i arbetarbostäder. Flera bor i ett enda rum utan indraget vatten. Erik Karlssons familj bor i ett av tolv »kök« i en arbetarbarack. Alla sover i köksottomanen eftersom det är den enda sängplats som finns. Barnens begränsade ekonomiska förhållanden avspeglas i deras insända material eftersom större delen av arbetet utförs på fritiden hemma. Här finns inte många fotografier, färglagda illustrationer eller ritningar.

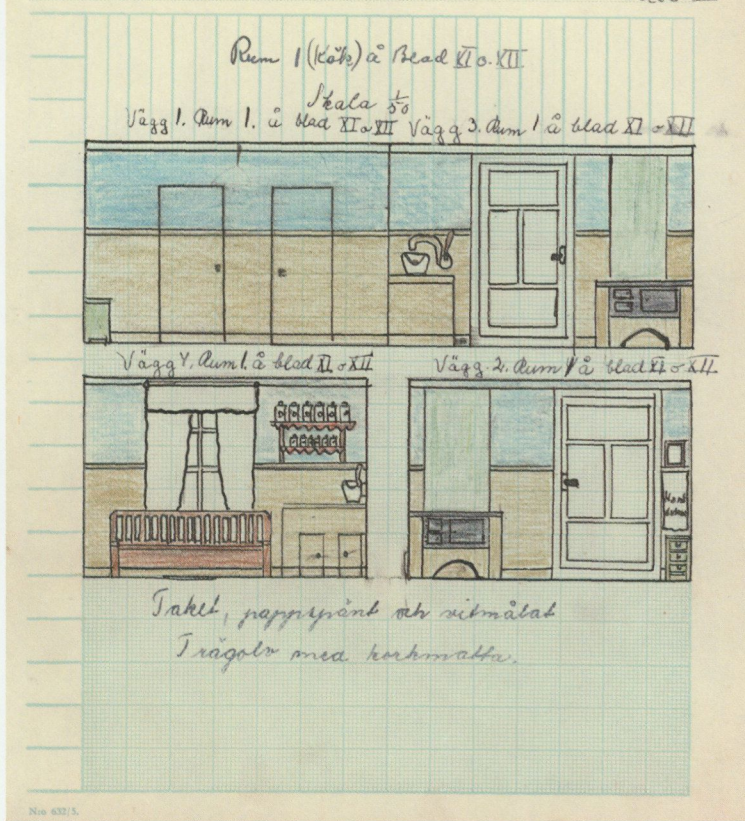
Översiktsritning av
Anders Carlsson,
Älmhult, Småland.
Foto Nordiska museet.

Inredning och möblering

Det detaljerade ritningsmaterialet gör det möjligt att se bostäderna både utifrån och inifrån. Bostadshusets placering på tomten redovisas liksom fasaderna, ofta från alla väderstreck. Vi kan se hela planlösningen, men vi kan också zooma in varje rum, varje vägg och varje möbel. Genom uppsatserna vet vi också vad som finns i förråd och skrubbar, bakom dörrar och i lådor. Skafferiets innehåll redovisas på detaljnivå, liksom allt som döljer sig i diskbänkar, kommoder, byråar, chiffonjéer och byfféer.

Kökets väggar var nästan utan undantag försedda med panel

Kökets alla väggar, med panel förstås, tecknade av Britt och Siv Olsson, klass 5 och 7 i Målerås, skola i Småland. Foto Nordiska museet.

av trä eller masonit upp till 1,5 meters höjd från golvet. Panelen och köksskåpen, men även skafferidörrar etc., var ofta målade upp till panelhöjd, gärna i ljusgul eller grön färg. Ovanför panelen var väggen antingen målad eller tapetserad med ljusa tapeter med små blommor eller andra figurer. På en hylla intill diskbänken stod vattenhinken om indraget vatten saknades, i själva

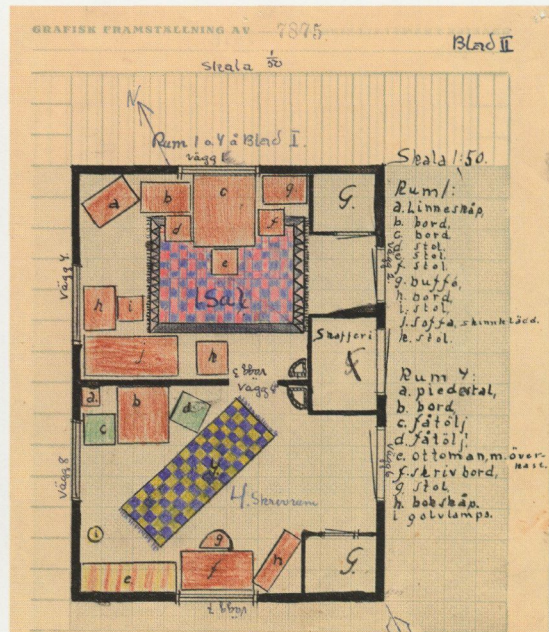
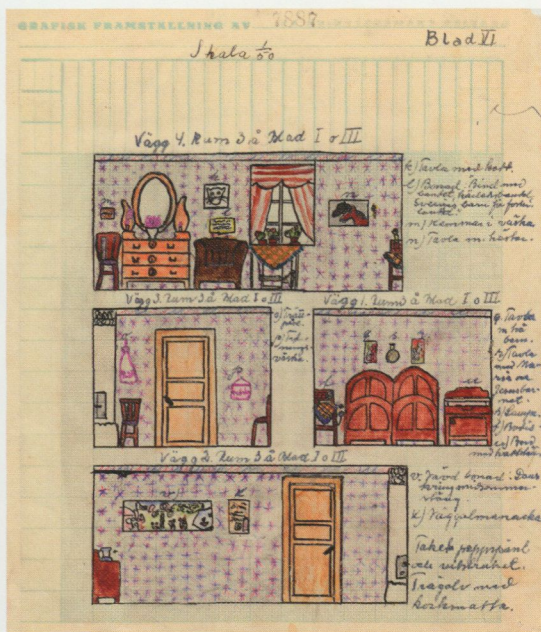
diskbänken fanns slaskhinken och golvtrasan. Golvet har oftast en brunmelerad linoleum- eller korkmatta med trasmattor ovanpå. Köksmöblerna bestod av bord och stolar och den närmast obligatoriska träsoffan, som både var sittmöbel och sängplats. Innanför köksdörren kunde lavoaren vara placerad och ovanför den fanns en spegel eller handdukar bakom en broderad paradhandduk. Möblerna var ofta av målad furu och tillverkade av mannen i huset. På köksbordet låg alltid en vaxduk i vardagslag, hos vissa familjer byttes den ut mot en broderad eller vävd duk på söndagarna. En almanacka hängde ofta på väggen, i en del hem också brickor i brickband.

Skafferiet låg i anslutning till köket och där fanns ibland en lucka i golvet ned till matkällaren. I skafferiet fanns alltid en separator, en maskin utformad som en stor bunke med en vev med vilken man skiljde grädden från mjölken. När Berta Sandberg skriver en lista över varorna i skafferiet en höstdag 1942, antecknar hon följande varor: »Bröd, smör, ost, mjöl, socker, gryn, salt, sirap, ärter, äppelmos, krydder, bär, grädde, kaffe, fläsk, mjölk, frukt, kakor, ättika, tomatsås, ansjovis, spisbröd, russin, ägg, jäst, pumpa, lök, risflingor, kakao, te, nyponmust, majsina-mjöl, gelatin, ostlöpe, mandel, tomat, separator, kakmått, tändstickor, puripress, mandelkvarn, soppsil, rivjärn, citronpress, mjölkhinkar.»

I kammaren eller sängkammaren fanns sängar, småbord, byrå, lavoar och ett klädskåp. Om rummet var stort kunde också ett skrivbord, en bokhylla och andra möbler finnas där. Många sängkammarmöbler var av ljuspolerad björk. Sängkammare fanns inte hos alla, ofta bestod hemmet av en kammare som fick utgöra allrum dagtid och sovrum nattetid. Om hemmet var trångt kunde kammaren vara möblerad med flera soffor och både symaskinen

och radion vara placerade där. I sängkammaren fanns ofta ljusa småblommiga tapeter i bleka pastellfärger på goffrerat, reliefpressat, papper som skulle dölja beredskapstidens tunna papperskvaliteter. I multifunktionella rum var beigefärgade murtapeter populära. Dessa tapeter kallades »havregrynstapeter« i folkmun eftersom de ansågs likna havregrynsgrot. På golvet kork- eller linoleummatta med trasmattor ovanpå.

Salen eller matsalen var bostadens finrum. Golvet i tävlings-svarens salar var för det mesta täckt av brunmelerade linoleum- eller korkmattor, men även fernissade eller målade trägolv förekommer, i borgerliga miljöer ofta parkett. I salen fanns ett matsalsmöblemang bestående av bord och stolar placerade på en stor mjuk matta. Här hittar vi också olika typer av förvaringsmöbler, en skänk eller en byffé där matservis, kaffeservis, glas, silver- och tennföremål förvarades, kanske ett linneskåp, sekretär, en soffa, en gungstol och en byrå, allt efter råd och lägenhet. Ovanpå byffén kunde finnas en skål, ett par ljusstakar eller fotografier. Möblerna var oftast i ek eller målade i ekimitation. I salen stod också pianot. Populärt var att möblera tvärs över hörnen och både möbler och tavlor kunde placeras på detta sätt. Tapeterna i salen kunde vara ljusa murtapeter, men oftare mörkt bruna i olika mönster med små guldinslag, omoderna men samtidigt de dyrbaraste i bostaden vilket förklarar varför de inte lättvindigt tapetserats över. Finrummen var ofta ouppvärmda och fick inte beträdas såvida familjen inte fick gäster eller firade högtidsdagar. Men behovet av ett finrum kunde vara stort även i familjer som bara hade ett rum och kök. Sal fanns i många hem, salong och herrum främst hos de mera välbeställda familjerna, framför allt i städerna. Hos dem hittar vi också jungfrukammare och garage.

Detaljerade interiör-
ritningar och situations-
planer över rummens
väggar ger en god bild av
inredning och möblering.
Teckningar av Britt och
Siv Olsson, Målarås,
Småland. Foto Nordiska
museet.

Gardinerna i var ofta tunna och vita, ibland med broderi eller vävda rutor eller ränder och nästan alltid tillverkade av kvinnan i huset. Vita spetsgardiner tycks ha varit mycket populära, de finns hos nästan alla. En del elever har skickat in varianter på spetsgardiner från alla rum i sitt hem. Draperier i dörröppningarna var också relativt vanligt förekommande.

Det finns många krukväxter i interiörerna och dessa är placerade på fönsterbänkar, piedestaler och bord, till och med ovan på radion. Krukväxter som nämns är kaktus, toffelblomma, balsamin, flitiga lisa, bloddroppe, lilja, porslinsblomma, asparagus, pelargon, myrten, fuchsia, vandrande jude, amaryllis och isblomma.

»Min säng med kuddar och nalle, som jag fick i julklapp då jag var 3 år. På väggen är en bonad, som mor sytt. Över denna äro kort på mig samt min läslampa. På bordet synes mina priser från skidtävlingar 1942. Över elementet äro kort på far och mor.« Bengt-Eric Samuelsson 11 år från Fröslida folkskola i Halland beskriver sin del av sängkammaren och skickar in ett prov på tapeten. Även hans föräldrar sov i detta rum. Foto Nordiska museet.

Vanligt och viktigt

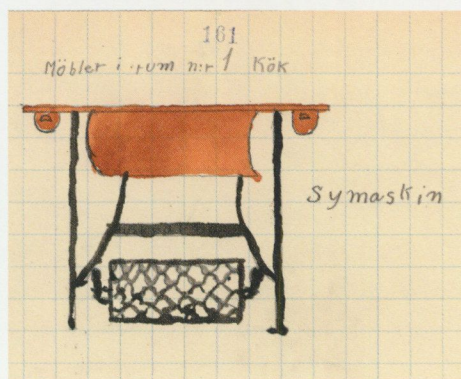
Föremål som fanns i nästan alla hem, förutom ovan nämnda, var radio, symaskin, separator, korgstolar, gungstol, piedestal, blomsterbord och lampor av olika slag, inte minst karbidlampor. Vanligt var även järnspis och vedlår i köket. Telefon, gramofon, orgel eller piano förekommer också, men betydligt mera sällan.

Radion var väldigt viktig och ett av de föremål barnen gärna avbildar. Kriget ökade radiolyssnandet, kriskommissionen använde mediet för information. 1942 fanns bara en radiokanal. Många vuxna lyssnade till nyheterna, högmässan och »Optimisten och pessimisten«, men barnen hade andra favoriter: »Farbror Svens barnprogram och farbror Knutssons frågesport vilja vi inte försumma.« Radion var placerad lite varstans i bostaden, den kan finnas i köket men också i kammaren och till och med i salen, ibland på ett särskilt »radiobord«. Sverige var radiolandet nr 1 i Europa i förhållande till folkmängden. Här fanns 1,5 miljoner licensinnehavare 1941.

Moderna bekvämligheter

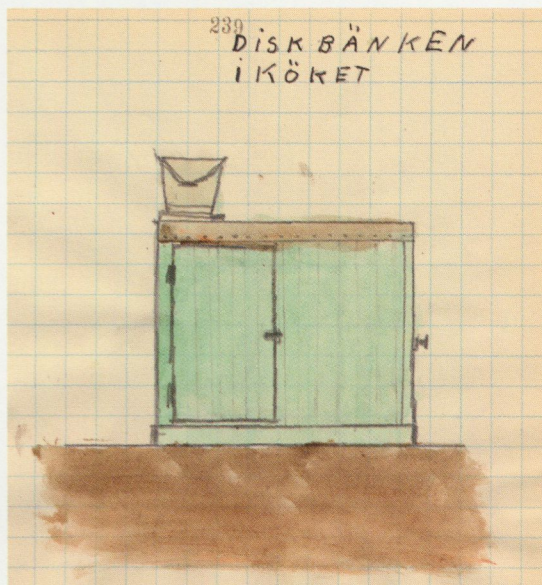
Nästan alla barn berättar om det finns vattenledning eller inte i hemmet. Få har badrum och många saknar både indraget vatten och spillvattenledning för smutsvatten från köket. Vatten måstet bäras både in och ut. Eleverna från Jämtland berättar i en gemensam presentation av landskapet att de flesta har brunn, men inte indraget vatten. De bättre situerade kan dock ha vattenledning som drivs med elmotor.

Att bära vatten var en kvinnosyssla och ett tungt arbete, särskilt för familjer med ladugård och många djur. En utredning av

Rummet med radio och
korgstolar är tecknat av
Anders Carlsson, Småland.
Symaskinen kommer från
Västmanland.
Foto Nordiska museet.

Från Närke kommer disk-
bänken utan vattenkran,
tecknad av Thomas Nord,
12 år. Foto Nordiska
museet.

arbetsförhållandena vid mindre jordbruk 1935/36 visar att drygt 80 % av de undersökta bostäderna saknade vattenledning och nästan lika många saknade spillvattenledning. Ofta var det långt att gå till närmaste vattentäkt och av tävlingsbidragen framgår att många barn fick hjälpa till att hämta vatten: »Jag och min syster Alice brukar hjälpa mor i ladugården när vi kommer hem från skolan. På vintern drar vi vatten från ån. Det är en km hemifrån. Jag brukar dra ett kar med vatten på kvällen, när jag kommit från skolan, och ett på morgonen innan jag går. Mor har ont i ryggen och hon kan därför inte dra vattnet. [...] Om somrarna brukar vi bära vattnet från en källa några hundra meter från stugan.»

I de allra flesta hem finns en lavoar, en tvättkommod med ett handfat av porslin eller emaljerad plåt där man tvättar sig.

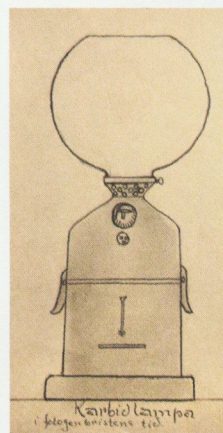
Lavoaren kan stå i förstugan, i köket eller i sängkammaren. Där lavoar saknas tvättar man sig i ett tvättfat som står innanför kökdörren, ofta på en stol. Varmvatten nämns sällan av barnen.

Utredningen om mindre jordbruk konstaterar att människor utan vattenledning använder 20–30 liter vatten per person och dag, med vattenledning 100–200 l vatten per dag. Saknas vattenledning tvingas man alltid spara på vattnet, vilket innebär att tvätt, rengöring och den personliga hygienen blir lidande. Tvål och tvättmedel var dessutom ransonerat under kriget så för många var det besvärligt att bli av med ladugårdssmutsen. Myndigheterna såg många fördelar med indraget vatten. Hälsovårdsnämnderna skulle verka för att vattenledning och avlopp anlades på platser med större sammanträngd befolkning och Lånefonden för lantarbetarbostäder, inrättad genom beslut av 1935 års riksdag, ställde bland annat som krav för lån och bidrag till reparationer och nybyggnationer att bostaden »där så kan ordnas för rimlig kostnad« skulle förses med vattenledning och centralvärme. Men hos skolbarnen är »torrklosett« det vanligaste, både i staden och på landet, även om wc förekommer.

Tvättar kläder gör man ofta i källaren eller i en särskild tvättstuga där vattnet värms i en gryta. Börje Nääs i Dalarna berättar att hans mamma brukar tvätta en gång i månaden, och att hon är glad att hon precis fått en elektrisk tvättmaskin.

Många har elektriskt ljus indraget, men de som saknar el har svårt att få tag på fotogen som måste importeras. Eleverna rapporterar om lampor som inte kan tändas. Karbidlampan blev en ersättning för fotogenlampan, och den är ett av de föremål eleverna ofta ritar av.

Kakelugn, kamin, järnspis och en vedlår i köket finns i många hem. Eftersom det var ont om olja och kol som måste importeras

Karbidlampa, tecknad av Vera Stigert i klass 7.
Foto Nordiska museet.

eldar man med ved. Få har centralvärme, något som myndigheterna alltså försökte råda bot på genom olika regleringar.

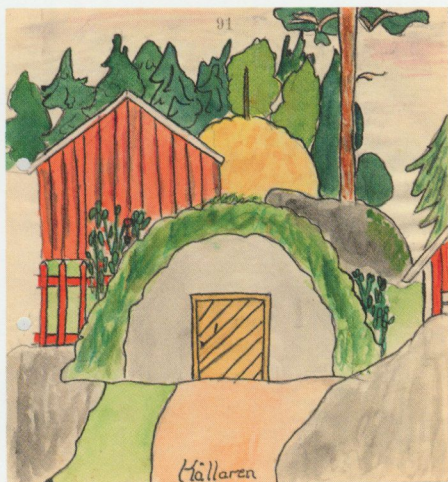
Ekonomibyggnader

Eftersom många bor på landet hör ekonomibyggnader till hemmet, det kan finnas ladugård, stall, loge, vagnslider, vedbod, matkällare, härbre, hönshus, bagarstuga, tvättstuga, och torrklosett. I Norrbotten var det också vanligt med stolpbodar och bastu.

Barnen berättar om ett begränsat antal djur, några kor, en kalv, en häst, ett fåtal grisar och höns, en tupp, kanske ett par får eller getter. Vissa äger också en tjur. Korna verkar alltid ha haft egennamn liksom hästen och tjuren.

Många pojkar använder hela sin arbetslust till att beskriva ekonomibyggnaderna och deras innehåll, särskilt ladugården, och berättar lite eller ingenting om själva bostaden. Pojkarna beskriver djuren, redskapen och maskinerna och förklarar hur de skall skötas och användas. Många flickor vistas också mycket i ladugården, men deras beskrivningar är ofta mer inriktade på arbetet än på själva föremålen och tekniken. Evert Stark, 11 år, beskriver familjens ladugård noggrant och berättar att där finns fyra kor, en häst, två kalvar, en gris, en duva, elva höns och en tupp. Han ritar också av djuren, berättar vad de heter – endast korna och hästen har egennamn – hur korna mjölkar och vad det beror på. Evert ritar av »fars arbetsvagn«, en grep, mjölkpall, mjölkhink, skyffel, kvast och koskälla. Evert tycker om att arbeta i ladugården och känslorna är ömsesidiga: »Korna råma när jag kommer till denna.«

Sten Hilde Lövgren, 13 år från Ångermanland, berättar också om djuren, men kanske främst om gårdens nyförvärv: »De nya

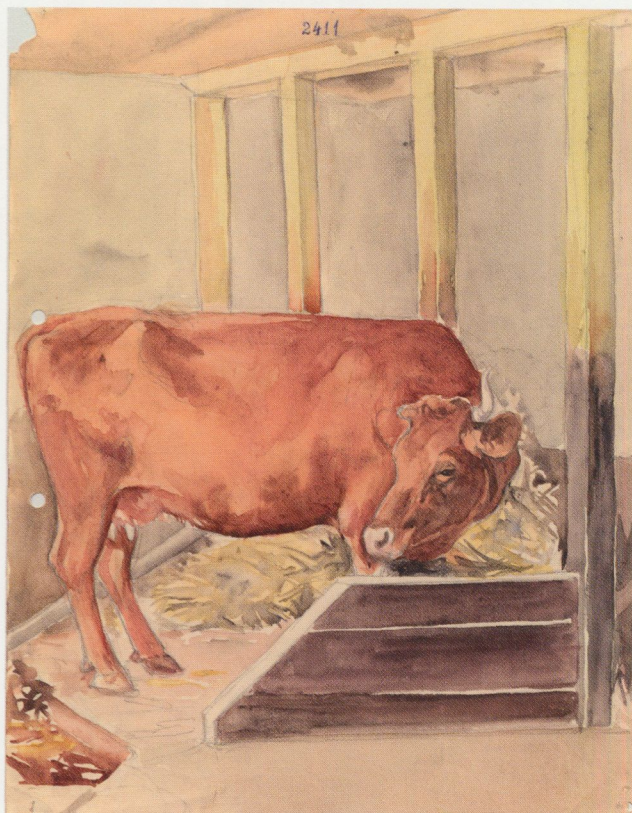

Britt-Marie Sandström i
Närke har ritat matkällaren.
Foto Nordiska museet.

åkerbruksredskapen som vi skaffat är: slåttermaskin, hackgräv, harvar, stjälpkärra, luckerharv, fjäderharv, släpräfsa och en gödselsläde.» Flera pojkar berättar om plöjning, harvning och tröskning och Jan Hedelin från Östra Vemmenhög i Skåne inrapporterar skörderesultaten för 1942.

Många födde upp egna kaniner på 1940-talet. Nästan alla barn berättar om sina kaniner och kaninburar kan ses både på fotografier och på teckningar som visar marken runt boningshuset. Kaniner fanns på landet men även i villaträdgårdar i Stockholm och i andra städer. Många ägde ett stort antal, 18, 38 eller 43 stycken är inga ovanliga siffror. Fläsk och kött var ransonerat under kriget och kunde endast köpas med ransoneringskuponger. Köttransonen 1942 var periodvis 150 g kött per person och vecka och livsmedelsransonerna detta år de knappaste dittills under kriget. Även barnen ser kaninerna i första hand som mat. »Det kan vara bra att ha dessa som ett tillskott till den så knappt

Anders Carlsson i Småland hör till de pojkar som beskrivit ladugården och djuren. Foto Nordiska museet.

tilltagna köttransonen», berättar Inga Eriksson, 15 år, från Ängby utanför Stockholm. Under beredskapstiden blev det extra viktigt att om möjligt hålla djur och odla rotfrukter, grönsaker, frukt och bär själv. Många plockade också bär och svamp i skogen.

Nyttoväxter som nämns i tävlingssvaren är bland annat potatis, kål, morötter, rödbetor, palsternackor, örter, spenat, dill, persilja, gräslök, hallon och jordgubbar. Många har bärbuskar och

fruktträd. Men socker är en av de ransonerade varorna och räcker inte alltid till för att ta hand om frukt och bär: »I år då det varit ont om socker har vi fått koka mycke saft sur.« Rotfrukter och grönsaker konserveras, liksom en del kött: »När vi slaktat en gris eller kalv så konservera vi köttbullar, revbensspjäll, kotletter m.m. på burk. Fläsket skickas till slaktaren för att rökas.«

I trädgården finns ofta även prydnadsväxter. Barnen nämner rosor, syrener, ringblomma, aster, hösthortensia, tulpaner, krasse, silvergran, cypress, prydnadsäppelträd, vildvin och pipranka.

Liv och arbete

Livet i hemmet presenteras inte regelmässigt, det är själva hemmet och dess inventarier som står i fokus för elevernas intresse. Kanske har uppmaningen att berätta »hur det gick till i helg och söcken i bondens stuga, arbetarens hem och den rikes herrgård« drucknat bland tävlingsreglernas alla detaljerade anvisningar.

Bland 1 742 insända bidrag är det ändå ganska många som berättar utsnitt ur livet. Eleverna vid Algunås skola i Småland gör det utan undantag. De tar museimännen på orden och skriver uppsatser med titlarna »Vardag och söndag i mitt hem«, »Hur vi firar jul« och »När vi ha storkalas«. Flera flickor från klass 5 i Städene skola i Västergötland berättar om »När vi ha kafferep« och illustrerar både dukning och kaffebröd med färglagda teckningar. Gäster vid kafferep i någon av flickornas familjer kunde vänta sig att bli bjudna på tårta, rulltårta, napoleonbakelser, sockerkaka, skivor, bullar, mandelkubbar, mjuk pepparkaka, pepparkakor, sandkakor, finska bröd, sockerringar, brysselkex och skorpor. Troligen beskriver inte utbudet det aktuella un-

Gunborg Johansson,
Städene skola i Väster-
götland, berättar om
ett kafferep. Foto
Nordiska museet.

der krigsåren, då flera av ingredienserna var ransonerade och så även kaffet.

Henrik Outinen från Juoksengi folkskola i Norrbotten berättar detaljerat om hur ett bastubad går till och många elever från olika delar av Sverige berättar om en vanlig dag.

De allra flesta som skriver om livet i hemmet beskriver det arbete de utför. Flickorna får karda ull, sticka strumpor, laga kläder, brodera dukar, väva lakan och handdukar, städa och laga mat

I köket hemma hos Karl-Erik Johansson i klass 3 i Jämtland. Inomhus arbetar kvinnor och flickor ofta med matlagning och handarbete medan männen läser tidningen. Foto Nordiska museet.

men också hjälpa till med boskapsskötseln. Ingrid Hagberg, 13 år, Ängens skola i Värmland, skriver: »När jag kommer hem från skolan måste jag hjälpa mamma med middagsdisken, bära in ved och vatten. På kvällen är jag med i ladugården och mjölkar korna. Ibland, när mamma är borta då sköter jag ladugården själv. Jag får inte läsa på läxan förrän på kvällen.»

Flickorna i Härjedalen och Jämtland berättar om kokning av messmör och mesost i öppna spisen i ladugården, om utfodring

Hemma hos Torbjörn Lindqvist, klass 6, Skucku folkskola,
Skanderåsen, Jämtland. Handarbete och tidningsläsning även här.
Foto Nordiska museet.

av getterna med björk och korna med vitmossa. I Ångermanland bakas tunnbröd och många kvinnor och unga flickor flyttar upp till fäbodarna vid midsommartid och arbetar där till slutet av augusti eller början av september.

Även pojkarna bär ved och vatten och arbetar i jordbruket. De hjälper också pappan i skogsarbetet. Stig Mårtensson, 12 år, har skrivit en hel uppsats med titeln »När far och jag arbetar i skogen». Stig berättar hur de stiger upp klockan 6, tar med sig matsäck både åt sig själva och till hästen Bläsen. Han berättar hur de lastar och kör tung kolved efter hästen hela dagen, nio lass före

lunch och sex efter. »Vi är lika trötta både pappa och jag efter dagens arbete.«

Astrid Westerberg, folkskollärarinna i Arbrå i Hälsingland, skriver beundrande om sina elevers tävlingsbidrag: »Många av dem ha annars inte bara sina läxor att sköta om eftermiddagarna, de flesta få också hjälpa till rätt mycket i hemmen.«

Tiden och omvärlden

Det är framför allt de ransonerade varorna som skvallrar om att barnen lever i skuggan av ett världskrig. I listan över saker i ett hörnskåp ingår ransoneringskort, i skafferiet finns surrogat, kaffeersättning, eller »en stor burk med rostat kli som vi nu blandar ut kaffet med«. Mamma har svårt att få tag i tyg då hon skall sy, alla har kaniner, de få som äger en bil får inte köra den på bensin utan måste använda gengas och framför fönstren sättes om kvällen »mörka rullgardiner, mörkläggningspapper till skydd mot fientliga flygare«. Det framgår också att en del av papporna och lärarna har beredskapstjänst.

I Mjälahults skola i Halland fanns fyra »krigsbarn« från Finland. Irma, Jurki, Kurt och Berthold kom till Sverige 1941 och 1942 och bodde i svenska familjer som ställde upp frivilligt. Tre av barnen lämnade in egna tävlingsbidrag, men ingen av dem nämner hemmet i Finland, fokus ligger helt på gårdarna i Sverige. I slutet av 1942 fanns nästan 30 000 finska barn i Sverige.

För eleverna i Valsjöbyn i Jämtland gjorde sig också kriget påmint på nära håll. Valsjöbyn ligger nära den norska gränsen och hade vägförbindelse till Norge sedan 1939. Flera av eleverna har militärer som hyresgäster i sina hem. Hos Anna-Maj Hermansson hyr armén ett rum på övervåningen och på undervåningen, där

hon själv bor med sin familj, används salen som matsal åt officerarna. Två kockar har sovplats i tvättstugan. Astrid Nilssons familj hyr ut undervåningen åt militärerna. Astrid skriver: »Man måste låta dem också få bo inomhus. Det är ju de som skola försvara vårt fosterland.« I Ingegerd Zetterbergs hem har militären »tagit« ett rum på övervåningen. Barnen är dock genomgående positiva till militärernas intrång i deras liv och Anna-Maj konstaterar: »Vi ha det dock bra som få slippa kriget och dess elände. Om man tänker på alla dem som dagligen bli utan hem, blir man mera tacksam för sitt eget.«

Följebreven

Intressanta är de följebrev som flera av folkskollärarna bifogade med sina klassers tävlingsbidrag. Lärarna berättar ofta om platsen där skolan ligger, de vill informera om hur eleverna arbetat och ibland också förklara varför materialet inte blivit bättre. Den helt överskuggande anledningen till dessa följebrev är dock att få juryn positivt inställd till klassens bidrag och förklara varför eleverna i den egna klassen är värda att vinna, även om det sällan formuleras så. Man kan misstänka att lärarna överdriver något när de berättar om elevernas arbete och närmiljö. Men lärarbreven berättar mycket om förhållandena i Sverige 1942. De är ofta raka – en del lärare drar sig inte för att beskriva elever som oförmögna till självständigt arbete eller kalla vissa föräldrar för lata. Många skriver att de tycker att pristävlingen varit intressant och lärorik för barnen, som nu ser sitt hem och sin hembygd med nya ögon. Barnen har arbetat med stort intresse, »tävlingsivern har efter hand parats med forskarintresse« skriver Gunvor Stenberg, lärarinna i Ovanmo

skola i Ramsele, och fortsätter: »Dessa pristävlingar fyller en mycket stor uppgift, för oss ha de delvis eliminerat det brännande fritidsproblemet för landsbygdens barn.« En annan lärare i Ångermanland tycker också att uppgifterna varit intressanta, »fastän de kanske varit i svåraste laget för barn i skolåldern«.

Jury, vinnare och priser

Juryn, eller prisnämnden, som skulle utse vinnarna i tävlingen bestod av representanter för Kungliga Skolöverstyrelsen, Radiotjänst, Nordiska museet och Svenska Försäkringsföreningen (i en informationsruta i radiohäftet där tävlingen presenterades tipsas eleverna om hur deras tävlingsbidrag, med vissa kompletteringar från föräldrarna, kan användas som underlag för hemförsäkring). Nordiska museets representanter i denna nämnd var t.f. styresman Sigurd Wallin, intendent fil.dr Sigfrid Svensson och amanuens Carl-Herman Tillhagen. Museimännen hade också formulerat tävlingsreglerna, där det klart framgår att allt material tillfaller Nordiska museet.

Priser delades ut både kollektivt till de bästa klasserna och individuellt till de bästa eleverna. Vinnarklassen totalt, Allgunås skola i Långasjö, Småland, vann en skolresa till Stockholm och två dagars vistelse i huvudstaden. De besökte Skansen (och enligt en uppgift fick de där träffa radioreportern Farbror Sven) och kanske såg de utställningen »Svenska Folkskolan 100 år«. Ett urval av de insamlade tävlingsbidragen ställdes ut i Nordiska museet och den 17 juni kom Allgunåsskolan till museet.

Vinnarskolan har nästan inte levererat några teckningar alls, däremot alla typer av ritningar. De har gjort beskrivningar av hemmet, räknat upp alla inventarier i alla rum, lämnat prover på

ytskikten på väggar och golv, gardinprover, draperiprover, prover av överkast med mera från nästan alla rum. De har berättat om livet i hemmet i vardag och helgdag och skrivit dikter om hur kärt hemmet är. De har slutligen gjort ihopsydda arbetsböcker för varje rum.

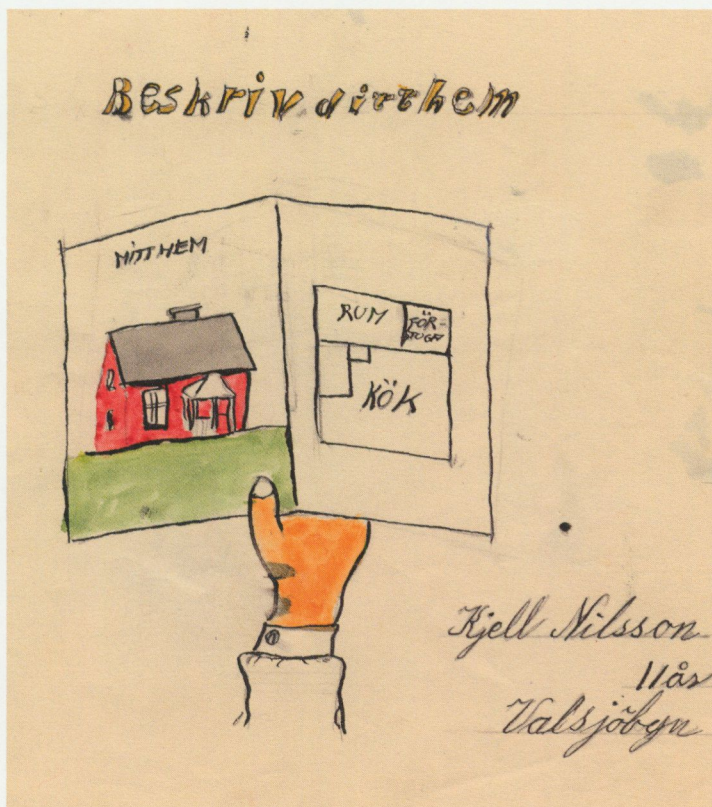
Den bästa klassen i varje län fick 50 kr eller bokpriser till samma värde, den näst bästa klassen i varje län 25 kr eller bokpriser.

De 12 bästa individuella bidragen rangordnades och fick kontanter eller böcker till motsvarande värde. Vinnaren, Stina Hjalmarsson från Össlövs skola i Kungsbacka, Halland, erhöll 100 kr. Tyvärr finns inte Stinas bidrag i Nordiska museets arkiv, men flera av hennes klasskamraters. Össlövseleverna har arbetat nästan uteslutande med blyerts och med detaljer i rött. De har lämnat detaljerade kartor, ritningar och inventarielistor. Här får man inte bara veta att de har äppelträd, utan också namnet på de olika sorterna.

Tvåan i den individuella tävlingen fick 50 kr och de följande belönades i en sjunkande skala ned till 10 kr. I skolor som deltog med tio eller fler utarbetade förslag belönades den bästa eleven med ett uppmuntringspris på 3–5 kr.

En kunskapskälla

Under 1940-talet höjdes den svenska bostadsstandarden, bland annat genom olika statliga bostadslån. Lånefonden för lantarbetsbostäder har redan nämnts. Av tävlingsbidragen framgår att många av elevernas bostäder har renoverats under de senaste åren, hos en del pågår arbeten och några bygger också helt nya hus. Det är troligt att det är de nya lånen och bidragen som gjort detta möjligt. En flicka nämner att familjen fått »bostads-

Teckning av Kjell Nilsson, Valsjöbyn, Jämtland. Foto Nordiska museet.

förbättringsbidrag» av Egnahemsnämnden i Värmlands län.

Statliga bostadslån initierade ökat bostadsbyggande även i städerna, dit det var stor inflyttning under 1940-talet med svår bostadsbrist och trångboddhet som följd. HSB och KF krävde att bostäderna skulle förses med modern utrustning i kök och bad-

Korgstol och radio fanns även i Värmland. Och pappa läser tidningen. Teckning av Tord Ljungström, Edeby skola. Foto Nordiska museet.

rum. KF köpte in Gustavsbergs porslinsfabrik som även tillverkade wc-stolar, tvättställ och pressning och emaljering av standardbadkar. En förbättring av bostäderna hade tagit sin början, men fortfarande 1945 saknade $\frac{3}{4}$ av alla svenska bostäder dusch och badkar. Utvecklingen gick mot att alla skulle få det bara fåtalet hade 1942: större bostadsutrymme, indraget varmt och kallt vatten, vattentoalett, elektrisk spis, tvättmaskin, dammsugare och centralvärme.

Det material Sveriges folkskoleelever skapade i tävlingen 1942 blev just den oskattbara källa till kunskap om det förgångna som museimännen hoppades. Här finns enormt mycket kunskap samlad om hemmen i Sverige och om tiden. Flera av barnen har haft framtiden i tankarna när de arbetat. Solvig Nilsson, 11 år, från Småland skriver: »Jag sänder nu en hälsning till kommande släkten, som skall syna våra ritningar och beskrivningar. Måtte vårt arbete finna nåd inför deras ögon!«

Ulf Larsson, 10 år, som inte räknar med att vinna förstapriset i tävlingen, är nöjd ändå: »När jag en gång blir stor, så skall jag också resa till Stockholm. Då skall jag även besöka Nordiska Muséet. Men sen far jag hem igen, för jag tycker nog i alla fall bäst om mitt hem i det vackra Hälsingland.«